

методов: в частности историко-сравнительный, ретроспективный, проблемно-хронологический, историко-логический анализ, синтез, систематизация и классификация музейных экспонатов. Научная новизна исследования проявляется в том, что на данный момент фонари и лампы, в частности керосиновые, кон. XIX – сер. XX в. из музейного собрания Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав», не были предметом самостоятельного изучения и экспонирования. На сегодняшний день исследование осветительных бытовых предметов, их типологии, назначения, места производства, декорирования, техники изготовления, использования региональных особенностей является важным не только для музейных работников, но и для всех, кто интересуется историей техники, а также для предпринимателей, которые имеют возможности изготавливать такие приборы, учитывая современные технологии.

Ключевые слова: Украина, Национальный историко-этнографический заповедник «Переяслав», керосиновые лампы, фонари, коллекция.

© Tatiana Grudevich

© Ludmila Shkira

(Pereyaslav-Khmelnitskiy)

KEROSENE LAMPS AND LANTERNS IN THE STOCK COLLECTION END. XIX – MID. XX ENTURY OF THE NATIONAL HISTORICAL AND ETHNOGRAPHICAL RESERVE «PEREYASLAV»

According to this article, there are some features of saving of the kerosene lamps and lanterns of the end. XIX – mid. XX century. From the National Historical and Ethnographical Reserve's «Pereyaslav» stock collection.

The purpose of scientific work is in searching of the stock collection, methodological substantiation of Exposition Exhibitions of antiquities, which have come to our day.

There are lots of scientific methodes used in this article: historical-comparative, retrospective, problematic-chronological, historical-logical analysis, synthesis, systematization and classification of museum exhibits.

The scientific novelty of research shows up in that nowlanterns and lamps in particular kerosene, kitt y. XIX is a sir. XX of century from museum collection of National Historical and Ethnographical reserve Pereyaslav, were not the article of independent study and exhibiting, that is why the analysis of this problem will help more complex to grasp the use of lighting devies, their maintenance and presentation, both for narrow specialists and for wide public in museum collections of Museum of folk architecture and way of life of Middle Naddniproshyna.

Nowadays the searching of household items in details, their typology, function, place of the production, using and regional peculiarities are important not only for museum workers, but for all of those, who are interested in the history of technique, and also for entrepreneurs, who has the possibility to produce such equipment, due to modern technologies.

Key words: Ukraine, National Historical and Ethnographical Reserve «Pereyaslav», kerosene lamps, lanterns, collection, antiquity.

До редакції надійшла 13.10.2017.

УДК 94(477)

<https://doi.org/94.10347/2522-4111.2017.37.1.10>

© Олег Чирков
(Київ)

ЗНАННЯ ПРО ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ СКЛАДНИК ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ В АТЛАСІ «УКРАЇНА. ХРОНІКА ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ»

Мета дослідження: виявити, охарактеризувати та узагальнити знання про етнокультурний розвиток населення на теренах сучасної України від найдавніших часів до сьогодення, наявні у науково-довідковому атласі «Україна. Хроніка історичних подій» (2016). Виявлені знання порівнюються з наявними у двох інших атласах історії України. Перелічено найвпливовіші в різні періоди етнокультурні суб'єкти історичного процесу. Наявні в атласі знання про етнокультурні явища узагальнено у формі головних концептів етнокультурного складника історичного процесу на теренах України. Знання про етнокультурні явища становлять значну частину вмісту ат-

ласу. Понад 40% його карт містять етнокультурну інформацію. Висвітлення етнокультурної ситуації певного часу зроблено шляхом поєднання картографічних моделей історичних ситуацій з відповідними за часом хронологічними таблицями та ілюстраціями. Серед найвпливовіших суб'єктів етнокультурного складника історії України були, в різний час, такі: землеробська людність переважно лісостепу, що залишила трипільську та інші археологічні культури; індоєвропейські племена степових скотарів, що залишили ямну та інші археологічні культури; ураломовні мисливці та рибалки лісової зони, що залишили археологічні культури на Поліссі та в лісостепових районах Лівобережжя; давні греки, томи, гуни; іраномовні, слов'янські та тюркські племена; українці, кримські татари, поляки, росіяни, євреї. Наявні в атласі знання про етнокультурний складник історичного процесу узгоджуються з представленими у двох інших історичних атласах та взаємно доповнюються. Водночас значна частина карт атласу має багато спільного з картами «Атласу історії України».

Ключові слова: історична карта, етнокультурне явище, етнічні процеси, ареал археологічної культури, етнічна територія, міграція, українці, кримські татари.

Етнокультурні явища, що існували на землях, які сьогодні обіймає Україна, становили невід'ємну частку світового історичного процесу. Значною мірою завдяки активній участі населення території, яка тепер належить Україні, людство має саме таку сучасну етнокультурну картину Землі, зокрема європейської частини світу. Сучасні історичні знання про етнокультурний складник історії є частиною змісту атласів історії України. Вони є одними з найважливіших елементів картографічних моделей історичної ситуації на теренах України у різні часи та української загальноісторичної картини від часу появи культури й етнічності до сьогодні. Знання про етнокультурний складник історії України впливають на формування у дітей і молоді історичної та культурної пам'яті, світогляду, етнічної самосвідомості, мовно-культурної самоідентифікації тощо. Найновіші атласи історії України, що видані після захоплення Російською Федерацією частини української національної території [5; 7] поряд з етнокультурною реальністю України відображають і сучасну російську агресію. Нещодавно в Україні з'явилася низка атласів української історії розрахованих, насамперед, на дорослу підготовлену аудиторію: «Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава)» (2010) [4]; «Територіальний устрій Русі-України (X–XIII ст.)» (2012) [6]; «Атлас історії України» (2012) [1]; «Атлас історії української державності. Українські землі від найдавніших часів до сьогодення» (2013) [2]; «Історичний атлас України» (2015) [5]; «Україна. Хроніка історичних подій. Атлас» (2016) [7].

Відділ української етнології НДІУ, на виконання НДР «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» (0115U002511, керівник В. Баран, 2015–2017 рр.), має критично осмислити та узагальнити накопичені в Україні

знання про етнокультурний розвиток населення українських теренів у минулому й сьогоденні, розробити узагальнюючу концепцію участі української людності в етнокультурних процесах світу від найдавніших часів до сучасності. Атласи історії України, як сучасні узагальнюючі історико-картографічні праці, потребують розгляду з метою виявлення, оцінки та узагальнення наявних у них знань про етнокультурний складник історичного процесу на теренах, що належать сьогодні Україні.

Про появу та загальний зміст «Історичного атласу України» (2010) та «Атласу історії України» (2012) ми повідомляли в журналі «Українознавство» [9; 10]. Висвітлення етнокультурних явищ на сторінках «Атласу історії української державності» показано у статті «Етнокультурні явища на сторінках «Атласу історії української державності» [8]. Етнокультурний зміст «Атласу історії України» (2012) та результати порівняння його з наявним в «Атласі історії української державності» представлено у статті «Висвітлення етнокультурного розвитку населення української територіальної частини Європи у двох історичних атласах» випуску № 126 (2017 р.) наукового вісника «Гілея», що перебуває у друці.

Тепер ми докладно розглянули етнокультурний зміст праці «Україна. Хроніка історичних подій. Атлас», що з'явилася 2016 р. у Києві як науково-довідкове видання ДНВП «Картографія» [7]. Метою дослідження було виявити, охарактеризувати та узагальнити знання про етнокультурний розвиток населення на теренах сучасної України від найдавніших часів до сьогодення, наявні у науково-довідковому атласі «Україна. Хроніка історичних подій». Результатом дослідження стала характеристика знань про етнокультурний розвиток населення на теренах сучасної України, наявних в атласі, та їх узагальнений виклад у формі головних

концептів етнокультурного складника історичного процесу на теренах Європи, які належать сьгодні Україні. Виявлені знання порівняно з наявними у двох атласах історії України, розглянутих раніше – в «Атласі історії України» та «Атласі історії української державності».

Нові знання одержано шляхом послідовного виконання дій, які полягали, переважно, у такому: оцінка атласу як джерела наукової історичної інформації про етнокультурні явища; виявлення й облік усієї сукупності атласної інформації про етнокультурні явища; систематизація та стислий опис знань про етнокультурні явища, наявних в атласі; виокремлення та характеристика знань про етнокультурний розвиток населення; узагальнення виявлених знань у формі головних концептів: порівняння виявлених знань з наявними у двох інших атласах. У статті наведено головні результати дослідження. Його джерельну базу становила праця «Україна. Хроніка історичних подій. Атлас» [7] та статті про етнокультурний зміст двох інших атласів історії України [1; 2].

Як і «Атлас історії України» (2012), атлас «Україна. Хроніка історичних подій» має міцний зв'язок з навчальними атласами. Це видно за схожістю частини карт атласу з картами навчальних атласів шкільного курсу історії України. У передньому слові упорядник атласу Д. Ісаєв повідомив про те, що карти атласу створені на основі «Атласу історії України» та «напрацювань в галузі навчальної картографії», що дає можливість використовувати працю у школі як навчальний посібник з історії України [7, с. 3]. Про «Атлас історії України» Д. Ісаєв писав: «видання узагальнило досвід навчального картографування, водночас збагативши його науковою складовою» [3, с. 11].

В атласі «Україна. Хроніка історичних подій» на 127 сторінках вміщено 90 карт повноколірного друку переважно території України з прилеглими землями (різного мірила без його зазначення), а також кілька картосхем, суцільну хронологічну таблицю (що охоплює події від найдавніших на території України людей до сучасності), близько 450 ілюстративних зображень. Ілюстрації складаються з реконструктивних художніх зображень життя давніх людей, світлин численних викопних артефактів, репродукцій літописних малюнків про певні історичні події, зображень мальованих та фотографічних портретів історичних постатей, фотографій (різного часу) місцевостей, пам'яток історії та культури тощо.

Історичні карти, хронологічний виклад головних історичних подій та ілюстративні ма-

теріали скомпоновано у певні тематичні блоки, які охоплюють один часовий проміжок історії України та структурно розташовані на двох сторінках атласу. На лівій сторінці розгорнутого тематичного блоку розташовано одну чи декілька карт, а на правій сторінці – хронологічний виклад подій та ілюстрації. Карти, хронологічну інформацію та ілюстрації розташовано послідовно, відповідно до зміни історичних періодів. Д. Ісаєв зазначав, що таке поєднання застосоване в Україні вперше, завдяки цьому створюється «об'ємна модель» історичного минулого [7, с. 3].

Сім умовних розділів атласу не мають назв, виділені у змісті та в основному тексті праці певним кольором смужки. На полях кожна сторінка одного розділу має смуги одного кольору, сторінки іншого розділу – смуги іншого кольору. Розділи охоплюють певні періоди історії різної тривалості. Другий розділ, наприклад, починається Великим розселенням слов'ян, а завершується початком XVI ст. А шостий розділ починається картою «Україна в 1920-х роках», а закінчується подіями початку 1990-х рр. Розділи атласу за охопленням часом та порядком розташування співпадають з розділами «Атласу історії України» (2012), які мають такі назви: «Давня історія», «Середні віки», «Нові часи (XVI–XVIII ст.)», «Україна в XIX – на початку XX ст.», «Українська революція 1917–1921 років», «Україна в 1922–1991 роках», «Україна незалежна» [1].

В атласі представлено різні складники історичного процесу: політичний, економічний, воєнний, релігійний тощо. Вони висвітлені різною мірою. Більше уваги приділено важливим етапам історії української державності: Русі, Галицько-Волинській державі, українській козацькій державі, УНР, незалежній Україні після розпаду СРСР. Проте, знання про етнокультурний складник історичного процесу широко представлено в атласі. Етнокультурну інформацію (межі етнічних територій, ареали археологічних культур, приблизну територіальну локалізацію певних етнічних груп, напрямки пересування племен, дати певних історичних подій, які впливали на зміни етнокультурної ситуації, відповідні подіям ілюстрації) показано на картах усіх розділів, у різних тематичних блоках, що охоплюють різні періоди історичного процесу на теренах України, від найдавніших до сучасних. Але зроблено це «пунктирно». Адже обсяг атласу порівняно невеликий, зважаючи на тривалу історію людства на землях України. В атласі немає висвітлення послі-

довного та безперервного у часі етнокультурного розвитку населення на теренах України.

Найбільше насичені інформацією про етнокультурні явища минулого є тематичні блоки перших двох розділів, зокрема, період від енеоліту до монгольської навали на Русь. Кожен тематичний блок, що відображає історичний процес певного відтинку цього часового проміжку, містить знання про тогочасну етнокультурну ситуацію, наприклад, про ареали археологічних культур, місця знахідок слідів життя давніх людей, пам'яток археологічних культур, шляхи пересування та межі розселення певних племен тощо.

Тематичний блок «Енеоліт. Трипільська культура» має карту відповідного змісту. На ній бачимо район формування культури (в межах сучасної Румунії), «терени, заселені носіями культури» на різних етапах її існування, місця знахідок поселень-гігантів та інших пам'яток, межу поширення степових культур, райони розташування та пам'ятки степових культур. На карті позначено також напрямки міграції людності та 10 ареалів інших археологічних культур того періоду, зокрема центральноєвропейського та балканського походження [7, с. 12].

Один з записів хронологічної таблиці передає зміни, що відбувалися, таким чином: «4600–3900 рр. до н.е. Середньотрипільський період. Трипільці досягають Дніпра, розквіт культури. Високий рівень житлобудування, поява протоміст з населенням до 14 тис. людей (Тальянки, Майданецьке, Доброводи)». Серед ілюстрацій є фотографії предметів, що належали степовикам та землеробам-трипільцям, малюнки реконструкції трипільського поселення та житла тощо [7, с. 13].

В наступному тематичному блоці дві історичні карти. На карті «Доба бронзи» показано культури ранньої бронзи (кулястих амфор, шнурової кераміки, ямна культурно-історична спільнота, кемі-обинська), їх територіальну експансію та культури перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи; культури пізньої бронзи (тщинецька, комарівська, сосницька, зрубна, сабатинівська, ноуа), а також культури фінальної бронзи (білогрудівська, лужицька, лебедівська, білозерська, бондарихинська тощо) [7, с. 14]. Важливі етнокультурні зміни тих часів стисло пояснено в одному з записів хронологічної таблиці: «XXX–IX ст. до н.е. Доба бронзи. Поява бронзових знарядь праці та зброї. Занепад хліборобських культур і піднесення скотарських. На теренах України домінують індоєвропейські племена. Їхні сліди археологічно

простежуються за курганними похованнями з кам'яними стелами, шнуровою орнаментациєю кераміки, атрибутикою вождів у вигляді берла» [7, с. 14]. Хоча в атласі немає карти, на якій відображено територіальне поширення індоєвропейського населення. Українські терени у тому процесі відіграли важливу роль.

Найдавніше етнічне утворення, що жило на теренах України, та назву якого ми знаємо (з VIII ст. до н.е.) з писемних джерел – «кімерійці», показано на карті «Рання залізна доба. Кімерійці». У степовій частині країни після цих іраномовних племен залишилася кімерійська археологічна культура. Тогочасна хліборобська людність правобережжя басейну Середнього Дніпра залишила нову археологічну культуру – чорноліську [7, с. 14]. У регіоні Східних та південних Карпат панували фракійські племена. У хронологічній таблиці зазначено, що в часи фінальної бронзи занепадають степові культури. На початку залізної доби (IX–VII ст. н.е.) степова людність переходить до скотарсько-кочового способу життя (кімерійська культура).

Наступні тематичні блоки відображають часи панування в українських степах інших іраномовних племінних об'єднань – скіфів та сарматів та грецьку колонізацію чорноморського узбережжя [7, с. 16–19].

Найдавнішу слов'янську людність відображено у тематичному блоці «Рання залізна доба. Сармати і праслов'яни» [7, с. 18–19]. На карті «Сармати і праслов'яни» показано територію Римської імперії, місця фортець, таборів легіонів, оборонні вали та дороги римлян. Крім цього, бачимо території поширення зарубинецької (її залишили венеци та балти), пшеворської (венети та східні германці), зубрицької (венети), липицької (костобоки) археологічних культур, а також територію розселення і ймовірні напрямки руху сарматів, слов'янських, балтських, германських, фракійських племен. Один з записів хронологічної таблиці розповідає про згадку у «Географії» Клавдія Птолемея» венедів (161–182 рр.) [7, с. 19] – давніх предків українців та інших слов'янських народів.

Тематичний блок «Велике переселення народів. Готи, гуни» [7, с. 20–21] висвітлює важливий етап етнокультурної історії Європи. На карті зображено території венедів, антів та багатьох інших спільнот, пересування гунів, переселення германських племен. Переселення мало величезне значення для подальшої етнічної диференціації слов'ян та формування сучасних слов'янських народів.

Розселення слов'ян виокремлено в окремий тематичний блок [7, с. 22–23]. На карті бачимо території, що були заселені слов'янами на різний час (V, VI, IX ст.), напрямки розселення слов'ян у VI–IX ст., кочових племен (аварів у VI ст., болгар у VII ст., угорців у VIII ст.), географічне розміщення племен і союзів племен (поляни, уличі, білі хорвати, дуліби, деревляни, сіверяни, алани, угорці, ятвяги, авари, волохи, касоги, чорні болгари, мордва, голядь тощо).

Усі тематичні блоки, що розповідають про Руську землю містять знання про етнокультурну ситуацію, наприклад, пересування печенігів, половців, монголів. Релігійну та культурну ситуацію окреслено в тематичному блоці «Церква, культура і господарство X–XIII ст.» [7, с. 38–39]. Етнокультурна ситуація, що існувала на українських землях у подальші часи, показана у багатьох тематичних блоках атласу, розташованих далі. Проте, підхід до її висвітлення вже інший. З'являються однотипні тематичні блоки, спрямовані саме на висвітлення етнокультурної ситуації: «Населення у XVI–XVII ст. Культура і конфесії» [7, с. 52–53], «Населення у XVIII ст. Культура і конфесії» [7, с. 72–73], «Населення у другій половині XIX ст. Культура і конфесії» [7, с. 82–83], «Населення на початку XXI ст. Конфесії» [7, с. 120–121].

На картах «Населення» показано етнічні території українців, кримських татар та інших народів на різний час. Карта «Населення на початку XXI ст.» відображає етногеографічну ситуацію на початок XXI ст., зокрема: 17 етнічних спільнот (представники яких мешкають в Україні), райони зі змішаним населенням (переважають у Криму та в районі Донбасу).

На картах «Культура і конфесії» показано центри науки, культури та освіти, релігійні центри, навчальні заклади, друкарні, муровані замки і фортеці, пам'ятки архітектури, межі єпархій, райони домінування різних церков на території України та прилеглих до неї тощо.

Окрім перелічених тематичних блоків етнокультурні знання містяться і в інших. Межу розселення українців показано на карті «Українські землі на початку XIX ст.» [7, с. 76]. Культурну ситуацію показано у тематичному блоці «Культура в 1917–1921 роках. Культура в 1921–1928 роках» [7, с. 100–101], межу територій, де українці становили більшість населення позначено на карті «Західна Україна в міжвоєнний період» [7, с. 106–107].

Отже, в атласі «Україна. Хроніка історичних подій» етнокультурний розвиток населення

української частини Європи висвітлено у річці історичного процесу, як його невід'ємний складник. Цей етнокультурний складник історичного процесу посідає в атласі одне з провідних місць. Більшість карт двох перших його розділів містять важливу етнокультурну інформацію. Знання про етнокультурний бік історичного процесу містять хронологічні таблиці, ілюстрації, майже 4 десятки історичних карт, що становлять понад 40% від усіх карт атласу. У центрі уваги перебуває українська частина Європи, але показано й суміжні території. На картах сучасний державний кордон України показаний білою лінією. Це полегшує читачеві порівнювати етнокультурні ситуації різних часів. Важливо, що етнокультурний складник історії України показано не ізольовано у територіальному сенсі, а разом з етнокультурними й іншими явищами на суміжних теренах.

Способи показу етнокультурного складника історичного процесу: карти, що показують етнокультурні явища за станом на різний історичний час (які легко порівнювати); карти, що показують інші історичні події і явища, які безпосередньо пов'язані з етнокультурними змінами; хронологічний опис історичних подій, що стосуються етнокультурних змін; відповідні до інформації, вміщеної на картах та в хронологічних таблицях, ілюстрації. Зміни етнокультурної ситуації можна побачити не лише на конкретних картах, але і з порівняння карт, що відображають етнокультурні ситуації на території сучасної України на різний час.

Знання про етнокультурний складник історичного процесу становлять значну частину вмісту атласу. Висвітлення етнокультурної ситуації певного часу зроблено шляхом поєднання картографічних моделей історичних ситуацій з відповідними за часом хронологічними таблицями та ілюстраціями. А порівняння карт, де змодельовано етнокультурні ситуації різного часу на одній території, дає уявлення про етнокультурні зміни. Етнокультурний розвиток населення показано також через зміни етнічних територій, зміни етнічних назв, напрямки міграцій етнічних спільнот та руху у воєнних походах, ареали інтенсивної урбанізації, території з надвисокою смертністю, територіальне поширення конфесій, появу книжок і преси, виданих українською мовою, появу школярів, що навчаються українською мовою тощо.

Серед найвпливовіших суб'єктів етнокультурного складника історії України були в різний час такі: землеробська людність переважно лісостепу, що залишила трипільську та інші ар-

хеологічні культури; індоєвропейські племена степових скотарів, що залишили ямну та інші археологічні культури; ураломовні мисливці та рибалки лісової зони, що залишили археологічні культури на Поліссі та в лісостепових районах Лівобережжя; давні греки, готи, гуни; іраномовні, слов'янські та тюркські племена; українці, кримські татари, поляки, росіяни, євреї.

Етнічні спільноти, що були активними суб'єктами історичного процесу на території України, належали до слов'янської, іранської, балтської, германської, тюркської, фінно-угорської та інших мовних груп переважно індоєвропейської, а також алтайської, уральської та інших мовних сімей.

На основі наявних в атласі знань та загальноновідомих фактів (знання яких передбачено шкільною програмою) можна сформулювати головні концепти етнокультурного розвитку населення на українських теренах. Перелічимо, принаймні, значну їх частину: 1) У період енеоліту населення території сучасної України поділилося на 3 культурно-господарські світи – землеробів, скотарів, мисливців та рибалок; 2) У добу бронзи занепадають землеробські культури та підносяться скотарські, в регіоні України починають домінувати індоєвропейські племена; 3) У часи фінальної бронзи степові культури занепадають, на початку залізної доби степова людність переходить до скотарсько-кочового способу життя, у писемних джерелах вперше згадується етнічна група, що мешкала на українській території – кімерійці; 4) Тривале сусідство, контакти предків слов'ян та давніх слов'ян з іраномовними племенами степу (зокрема, з кімерійцями, скіфами, сарматами), що були політично провідними на території України та за її межами; 5) У середині VII ст. до н.е. почалася грецька колонізація української тепер частини Чорноморського узбережжя; 6) Велике переселення народів з території сучасної України (наприклад готів) та по її території (наприклад гунів), а також розселення слов'янської людності з території України визначили головні риси етногеографічної реальності у Європі, що існувала надалі після нього та існує сьогодні, призвели до панування в українських степах тюркомовних племен (частина яких пізніше трансформувалася у кримськотатарський народ), до появи нових територіальних груп слов'ян на великих обширах Європи; 7) Утворення централізованої феодальної держави «Русь» з центром у Києві (кін. IX ст.) та її християнізація (кін. X–XI ст.) сприяли процесам перекультурення

та уподібнення слов'янського та іншоетнічного населення великої територіальної частини Європи киявському зразку, проте політична консолідація тривала недостатньо довго, єдина етнічна спільнота лише почала формуватися; 8) Феодальне роздрібнення Русі та монгольська навала на Русь, належність території країни різним країнам створили сприятливі історичні умови для посилення етнокультурної дезінтеграції слов'яномовної людності на її теренах, та етнокультурного розвитку на місцевій етнографічній основі, формуванню регіональних центрів, посиленню іншоетнічних впливів; 9) У середині XVII ст. відбулася «Українська національна революція», що мало велике значення для історичного поступу українців, зокрема, для збереження етнічної ідентичності, для домінування в Україні православ'я; 10) Велике розростання української етнічної території на південь та схід, у зону степів відбувалося від середини XVI ст. – до початку 2 третини XX ст.; 11) Через насильницьку асиміляцію, геноцид голодомором, політичні репресії, міграцію, дискримінацію та інші процеси відбулося суттєве скорочення української етнічної території у західній, старій її частині упродовж кінця XIX – 1 пол. XX ст. (на територіях сучасних Румунії, Словаччини, Польщі, Білорусі) та велике її скорочення у східній, відносно новій частині (на території Російської Федерації) від кінця 1920-х р. до кінця 1930-х р. (найактивніше); 12) Українська революція 1917–1921 р. відродила українську національну державність, окреслила її політичні кордони; 13) Проголошення державної незалежності України у 1991 р. та розпад СРСР відкрили перед українцями та кримськими татарами великі можливості створення в Україні сприятливих умов для подолання негативних наслідків колоніального підросійського існування, для перетворення у модерну націю.

Наявні в атласі знання про етнокультурний складник історичного процесу узгоджуються з представленими у двох інших історичних атласах та взаємно доповнюються. В атласі «Україна. Хроніка історичних подій» надто мало висвітлено контекст європейської та світової історії. У ньому немає важливих для висвітлення етнокультурного розвитку населення карт, які є у праці «Атлас історії України». Немає, наприклад, карти про широке розселення у Євразії індоєвропейських племен у II тис. до н.е. з території України та суміжних на сході регіонів [1, с. 15], немає карти «Населення українських земель на зламі XIX–XX ст.» [1, с. 91]

тощо. Водночас значна частина карт атласу має багато спільного з картами «Атласу історії України», а певних карт про етнічну ситуацію, що є в атласі «Україна. Хроніка історичних подій» в «Атласі історії України» немає. Припускаємо, що наступне видання «Атласу історії України» міститиме карти, надруковані в атласі «Україна. Хроніка історичних подій».

Відмінності, що існують у розглянутих атласах щодо відображення етнокультурного розвитку населення української частини Європи, зумовлені переважно різними предметами і завданнями, що мали укладачі. Атлас «Україна. Хроніка історичних подій» спрямований на стисле популярне висвітлення історії України шляхом поєднання карти, хронології подій та ілюстрацій. «Атлас історії України» (2012) спрямований на показ різних сторін відомої нам сьогодні історії України, «Атлас історії української державності» – на показ державно-політичної історії на теренах України, пов'язаної з появою і розвитком української державності [8]. Етнокультурний складник історичного процесу у першому атласі показано стисло, з прогалинами у часі. У другому атласі він показаний системніше, повніше, послідовніше, на тлі певних фрагментів світової історії, але може бути суттєво доповнений вмістом атласу «Україна. Хроніка історичних подій». У третьому атласі більше уваги приділено зв'язку між етнокультурною реальністю та політичною історією. «Атласу історії України» (2012) та атлас «Україна. Хроніка історичних подій» робив один укладач та одне видавництво. Обидва атласи є результатом одного проекту, обидва посідають нішу між школярами та науковцями. Етнокультурний складник концепції історичного процесу на теренах України, покладеної в основу обох атласів, відповідає сучасному баченню кон-

цепції історії України, відображеному у працях інститутів НАН України (Інституту історії України, Інституту археології, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського та ін.).

В «Атласі історії української державності» помітні відхилення від академічної концепції історії України, на які спирався укладач двох інших історичних атласів. «Атлас історії української державності» укладено на основі певної концепції, що характеризує той бік державно-політичної історії України, який пов'язаний з етнокультурним розвитком людності на українських теренах. Її головними складниками є такі положення: 1) від племінних союзів антів чи дулібів (середини I тис. н.е.) починається історія української державності, 2) попередні держави, що існували на українських теренах (грецькі колонії, Боспорське царство, Скіфія, Сарматія тощо), вплинули на український державотворчий процес та на етногенез українців, 3) першою етнічно українською державою була «Русь» (IX–XII ст.), 4) формування перших індоєвропейських племен та їх подальша етнічна диференціація відбувалися у степовій та лісо-степовій природних зонах сучасної української національної території та в сусідніх на сході регіонах 5–6,5 тис. років тому, звідси їхні групи розселилися у II–I тис. до н.е. на величезні території Євразії, а згодом і на інші континенти, що потужно вплинуло на етнокультурний і політичний плин історії всього людства [8].

Одержані результати полегшують розробку узагальненої концепції участі української людності в етнокультурних процесах світу від найдавніших часів до сучасності. Надалі доцільно розглянути висвітлення етнокультурного розвитку населення території сучасної України в інших сучасних атласах історії України, наприклад, в «Історичному атласі України» Ю. Лози (2015).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас історії України. – К. : ДНВП «Картографія», 2012. – 152 с. : іл.
2. Атлас історії української державності. Українські землі від найдавніших часів до сьогодення / Наукове товариство імені Шевченка. В. Грицеляк (автор-упорядник), І. Дикий, І. Ровенчак. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. – 127 с. : іл.
3. Ісаєв Д.В. Атлас історії України як сучасна форма дослідження минулого / Д.В. Ісаєв // Вісник геодезії та картографії, 2014. – №2(89). – С. 11–14.
4. Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава) / Кер. проекту й автор-упоряд. Юрій Лоза. – К. : Мапа, 2010. – 300 с. : іл.
5. Лоза Ю. Історичний атлас України: Кер. проекту й автор-упоряд. Юрій Лоза. – К. : Мапа, 2015. – 320 с. : іл.
6. Територіяльний устрій Русі-України (X–XIII ст.): Атлас. – К. : Мапа, 2012. – 54 с. : іл.
7. Україна. Хроніка історичних подій. Атлас / Упоряд. Дмитро Ісаєв. – К. : Картографія, 2016. – 128 с. : іл.
8. Чирков О. Етнокультурні явища на сторінках Атласу історії української державності / О. Чирков // Українознавство. – 2016. – №2. – С. 114–123.

9. Чирков О. «Історичний атлас України» – якісно новий рівень українознавчої історичної картографії [рецензія на Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). – К. : Мапа, 2010. – 300 с.] // Українознавство. – 2012. – №1. – С. 236–238.
10. Чирков О. Нові контури старого академічного проекту «Атлас історії України» (Рецензія на працю «Атлас історії України». – К. : ДНВП «Картографія», 2012. – 152 с. : іл.) // Українознавство. – 2013. – № 3–4. – С. 222–225.

REFERENCES

1. Atlas istoriyi Ukrayiny. – K. : DNVP «Kartohrafiya», 2012. – 152 s. : il.
2. Atlas istoriyi ukrayins'koyi derzhavnosti. Ukrayins'ki zemli vid naydavnishykh chasiv do s'ohodennya / Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Hrytselyak V.P. (avtor-uporyadnyk), I. Dykuu, I. Rovenchak. – L'viv: NVF «Karty i Atlasy», 2013. – 127 s. : il.
3. Isayev D.V. Atlas istoriyi Ukrayiny yak suchasna forma doslidzhennya mynuloho // Visnyk heodeziyi ta kartohrafiyi, 2014. – 2(89). – S. 11–14.
4. Istorychnyy atlas Ukrayiny. Naydavnishe mynule. Rus' (Kyuyivs'ka derzhava, Halyts'ko-Volyns'ka derzhava) / Kerivnyk proektu y avtor-uporyad. Yuriy Loza. – K. : Vydavnytstvo «Mapa», 2010. – 300 s. : il.
5. Loza Yu. Istorychnyy atlas Ukrayiny: Kerivnyk proyektu y avtor-uporyad. Yuriy Loza. – K. : Vydavnytstvo «Mapa», 2015. – 320 s. : il.
6. Terytoriyal'nyy ustriy Rusi-Ukrayiny (Kh–KhIII st.): Atlas. – K., Vydavnytstvo «Mapa», 2012. – 54 s. : il.
7. Ukrayina. Khronika istorychnykh podiy. Atlas / Uporyadnyk Dmytro Isayev. – K. : «Kartohrafiya», 2016. – 128 s. : il.
8. Chyrkov O. Etnokul'turni yavlyshcha na storinkakh Atlasu istoriyi ukrayins'koyi derzhavnosti // Ukrayinoznavstvo. – 2016. – №2. – S. 114–123.
9. Chyrkov O. «Istorychnyy atlas Ukrayiny» – yakisno novyy riven' ukrayinoznavchoyi istorychnoyi kartohrafiyi [retsenziya na Istorychnyy atlas Ukrayiny. Naydavnishe mynule. Rus' (Kyuyivs'ka derzhava, Halyts'ko-Volyns'ka derzhava). – K. : «Mapa», 2010. – 300 s.] // Ukrayinoznavstvo. – 2012. – №1. – S. 236–238.
10. Chyrkov O. Novi kontury staroho akademichnoho proektu «Atlas istoriyi Ukrayiny» (Retsenziya na pratsyu «Atlas istoriyi Ukrayiny». – K. : DNVP «Kartohrafiya», 2012. – 152 s. : il.) // Ukrayinoznavstvo. – 2013. – №3–4. – S. 222–225.

© Олег Чирков
(Київ)

ЗНАНИЯ ОБ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В АТЛАСЕ «УКРАИНА. ХРОНИКА ИСТОРИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ»

Цель исследования: выявить, охарактеризовать и обобщить знания об этнокультурном развитии населения на землях современной Украины от древнейших времен до современности, содержащиеся в научно-справочном атласе «Украина. Хроника исторических событий» (2016). Выявленные знания сравнены с содержащимися в двух других атласах истории Украины. Перечислены самые влиятельные в разные периоды этнокультурные субъекты исторического процесса. Наличные в атласе знания об этнокультурных явлениях обобщены в форме главных концептов этнокультурной составляющей исторического процесса на землях Украины. Знания об этнокультурных явлениях составляют значительную часть содержимого атласа. Более 40% его карт содержат этнокультурную информацию. Освещение этнокультурной ситуации определенного времени сделано путем соединения картографических моделей исторических ситуаций с соответствующими по времени хронологическими таблицами и иллюстрациями. Среди самых влиятельных субъектов этнокультурной составляющей истории Украины были, в разное время, такие: земледельческое население преимущественно лесостепи, которое оставило трипольскую и другие археологические культуры; индоевропейские племена степных скотоводов, которые оставили ямную и другие археологические культуры; уралоязычные охотники и рыбаки лесной зоны, которые оставили археологические культуры на Полесье и в лесостепных районах Левобережья; древние греки, готы, гунны; ираноязычные, славянские и тюркские племена; украинцы, крымские татары, поляки, русские, евреи. Имеющиеся в атласе знания об этнокультурной составляющей исторического процесса согласуются с представленными в двух других исторических атласах и взаимно дополняются. В то же время часть карт атласа имеет много общего с картами «Атласа истории Украины».

Ключевые слова: историческая карта, этнокультурное явление, этнические процессы, ареал археологической культуры, этническая территория, миграция, украинцы, крымские татары.

© Oleg Chyrkov
(Kyiv)

KNOWLEDGE ON ETHNIC CULTURAL COMPONENT OF HISTORIC PROCESS PROVIDED IN ATLAS «UKRAINE. CHRONICLE OF HISTORIC EVENTS»

The aim of the research was to trace, to characterize and to summarize the knowledge given in scientific reference atlas «Ukraine. Chronicle of Historic Events» (2016) on ethnic cultural development of population on the territory of modern Ukraine from the ancient times till nowadays. The traced knowledge was compared with the information provided in «History Atlas of Ukraine» (2012) and in «History Atlas of Ukrainian Statehood» (2013). There were listed ethno-cultural subjects of the historical process, which were the most influential in different periods. The knowledge, provided in the Atlas about ethno-cultural phenomena, is summarized in the form of the main concepts of the ethno-cultural component of the historical process in Ukraine. Knowledge about ethno-cultural phenomena is a significant part of the content of the atlas. More than 40% of its maps contain ethno-cultural information. The coverage of the ethno-cultural situation of a certain period is made by combining cartographic models of historical situations with temporal chronological tables and illustrations. Comparison of maps, which model ethnocultural situations of different periods on one territory, gives an idea of ethno-cultural changes. The ethno-cultural development of the population is also shown through changes in ethnic territories, changes in ethnic names, migration directions of ethnic communities and movement in the military passages, areas of intensive urbanization, territories with hyper-high mortality, territorial spreading of confessions, the appearance of Ukrainian-speaking books and printed media, the appearance of schoolchildren studying in Ukrainian etc. In different periods, among the most influential ethno-cultural subjects of the historical process of Ukraine one can list the following ones: agricultural population was outnumbering the wood and steppe population, which left the Tripoli and other archaeological cultures; Indo-European tribes of steppe cattle breeders, which left the Yamna and other archaeological cultures; Ural-speaking hunters and fishermen of the forest zone, which left archaeological cultures in Polissya region and in forest-steppe regions of the Left Bank; ancient Greeks, ancient Greeks, Goths, Huns; Iranian, Slavic and Turkic tribes; Ukrainians, Crimean Tatars, Poles, Russians, Jews. Ethnic communities, that were active actors of the historical process on the territory of Ukraine, belonged to Slavic, Iranian, Baltic, Germanic, Turkic, Finno-Ugric and other language groups predominantly of Indo-European, as well as of Altaic, Ural and other language families. Main The concepts of Ethnic and Cultural Development of the Population on Ukrainian Territories are as follows (we list only few): during the period of the Neolithic the population of the territory of modern Ukraine was divided into 3 cultural and business worlds – farmers, pastoralists, hunters and fishermen; during the Bronze Age, agricultural cultures fall and the farmers raise; Indo-European tribes begin to dominate; at the time of the final bronze steppe cultures collapse, and at the beginning of the Iron Age the steppe population passes to the cattle-nomadic way of life; in written sources, there appears the first information about the Cimmerians, ethnic group living on the Ukrainian territory; in 647 BC there started the Greek colonization of the presently Ukrainian coast; the continuous neighbourhood of the Slavic population and the Iranian-speaking tribes of the steppe; the Migration Period of peoples and the settlement of the Slavs from the territory of Ukraine determined the main features of the contemporary ethnogeographical reality in Europe. The knowledge provided in the atlas on ethno-cultural component of the historic process is accorded with the knowledge provided in two other historical atlases and the information is mutually supplemented. At the same time, a significant part of the Atlas maps has much in common with the maps of the «History Atlas of Ukraine».

Key words: history map, ethnic cultural phenomenon, ethnic processes, geographical area of archaeological culture, ethnic territory, migration, Ukrainians, Crimean Tatars.

До редакції надійшла 23.10.2017.